

Nevenka Troha

USTVARJANJE MEJE Z ITALIJO IN VLOGA POPISOV PREBIVALSTVA

NOVEMBER 1918–APRIL 1941

Primorska danes pomeni območje med rapalsko mejo iz leta 1920 in slovensko zahodno etnično mejo. Z izjemo beneških Slovencev, ki živijo v dolinah rek Nadiža, Rezija in Ter, ki so bili priključeni Kraljevini Italiji že leta 1866, so primorski Slovenci do konca 1. svetovne vojne živeli v okviru avstrijskega dela habsburške monarhije. Tam je živelo tudi več sto tisoč Italijanov, ki so se hoteli združiti z matično državo. Te njihove iredentistične težnje je italijanska država ne le podprla, ampak jih je presegla z imperialističnimi zahtevami, ki jih je postavila leta 1915 v tajnem Londonskem paktu kot pogoju za svoj vstop v vojno na strani antantnih sil.

Po pooblastilu držav Antante je italijanska vojska v začetku novembra 1918 najprej zasedla avstro-ogrsko ozemlje do črte, določene z Londonskim paktom, nato pa jo je sredi novembra 1918 prekoračila in zasedla tudi del logaškega

okraja v deželi Notranjski. Za italijansko prebivalstvo Julijske krajine (ta je po priključitvi Reke leta 1924 obsegala italijanske pokrajine Gorica, Trst, Pulj in Reka, torej celotno ozemlje med rapalsko mejo in avstro-ogrsko-italijansko mejo iz leta 1915) je prihod Italije novembra 1918 pomenil odrešitev, za tamkajšnje Slovence in Hrvate pa je bil prava tragedija. Italijanska zasedbena oblast je z ostrimi ukrepi skušala zabrisati prisotnost slovanskega življa in prikazati svetu ter posebej pogajalcem na mirovni konferenci popolnoma italijansko Julijsko krajino. Ob tem je podpirala in izrabljala nastajajoče fašistično gibanje in njegov terorizem. Prva večja fašistična akcija, ki je simbolizirala dotedanje in prihodnje odnose italijanske države do slovenske in hrvaške manjšine, je bil požig osrednjega sedeža slovenskih ustanov Narodnega doma v Trstu 13. julija 1920.

Na mirovni konferenci v Parizu zmagovite antantne sile niso našle rešitve za razmejitve med Italijo in novonastalo Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Jugoslovanska diplomacija je stala na stališču, da Italija dobi Furlanijo do črte Krmin-Gradišče ob Soči-Tržič, Trst in zahodna obala Istre pa naj se izročita v arbitražo ameriškemu predsedniku Woodrowu Wilsonu, ozemlje vzhodno od te črte ter vso jadransko obalo z otoki pa naj dobi Kraljevina SHS. Italija pa je zahtevala ne le črto Londonskega pakta, ampak tudi Reko, ki jo je 12. septembra 1919 s svojimi enotami nelegitimno zasedel Gabriele D'Annunzio, sicer znameniti pisatelj in pesnik.

14. aprila 1919 je predsednik Wilson, ki je zastopal načelo razmejitve po čim bolj razpoznavnih etničnih mejah, predložil črto, ki je na severu od meje z Avstrijo do Nanosa tekla po razvodju (ali londonski črti) mimo Senožec na Učko, do izliva reke Raše v morje. Za Reko je pozneje predlagal samostojno državo, Italiji pa je prisodil še labinski okraj, lošinjske otoke, Vis in Palagružo. Ta kompromisni predlog med etnično razmejitvijo in italijanskimi zahtevami je jugoslovanska delegacija odbila. Odklonila ga je tudi Italija, ki pa ga je nato uporabila v popolnoma drugačnih okoliščinah med mirovnimi pogajanjmi po drugi svetovni vojni kot predlog, ki naj bi ustrezal etnični razmejitvi med Jugoslavijo in Italijo.

Rešitev vprašanja je bila nato prepuščena neposrednim pogajanjem med državama. Na beograjsko vlado sta pritiskali Francija in Velika Britanija, ki ju je vezal Londonski pakt; bila pa je šibka tudi zaradi Wilsonovega odhoda, zaradi izgube južne Koroške, ki se je s plebiscitom pridružila avstrijski republiki, in zaradi notranjih nasprotij komaj zedinjenih narodov. Da bi zagotovil državi dobre odnose z močno sosedo, je bil kralj Aleksander za hitro rešitev jadranskega vprašanja, tudi za ceno velikih teritorialnih žrtev, ki pa niso zadevale Srbov. Dne 12. novembra 1920 je bila tako podpisana Rapalska pogodba, ki je odstopala od meje, kakršno je določal Londonski pakt tako, da je v korist Hrvatov prepuščala

Jugoslaviji Dalmacijo razen Zadra in otokov Lastovo in Palagruža, na severu pa je v škodo Slovencev celo prekoračila londonsko črto in potekala po razvodju med Jadranskim in Črnim morjem. Reka je postala samostojna država. Rapalsko pogodbo je »nadgradila« Rimska pogodba 27. januarja 1924 med takrat že fašistično italijansko in jugoslovansko vlado, ki naj bi popravila zaradi izgube velikega dela Dalmacije »pohabljeno« italijansko zmago v prvi vojni in s katero je Italija priključila dotlej neodvisno Reko.⁴⁷⁹

Poleg Goriško-Gradiščanske dežele, Trsta in Istre je tako pod Italijo prešel tudi širok pas Notranjske iz dežele Kranjske, na severu pa Kanalska dolina s Trbižem iz dežele Koroške, ki jo je Italiji 10. novembra 1919 prisodila senžermenska mirovna pogodba. Italija je tako priključila tudi popolnoma slovenska ozemlja, v celoti pa po štetju iz leta 1910 421.000 oseb z italijanskim in 480.000 ali 52,2 % s slovenskim ali hrvaškim pogovornim jezikom. Med njimi je bilo kakšnih 320.000 Slovencev, ki so skupaj s 34.000 Beneškimi Slovenci v Videmski pokrajini tvorili dobro četrtino slovenskega naroda, medtem ko je z njimi naseljeno ozemlje predstavljalo tretjino vsega slovenskega etničnega ozemlja.⁴⁸⁰ Četrtna slovenskega naroda je bila tako prisiljena sprejeti italijansko državo, ki je Slovence in Hrvate v svojih mejah obsodila na italijanizacijo ali na nacionalno smrt.⁴⁸¹ To pa ji je slabo uspevalo, saj je tajni popis t. i. allogenov ali drugorodnih prebivalcev kljub raznarodovanju in z njim povezanim izseljevanjem še leta 1936 na ozemlju Julijske krajine zabeležil 251.762 Slovencev.⁴⁸² V to število pa niso vštetni Slovenci v Benečiji in Kanalski dolini, ki sta sodili v Videmsko pokrajino.

Popis leta 1936	Slovenci	Hrvati
Zadrška pokrajina	1	4.591
Kvarnerska pokrajina (Reka)	25.179	26.013
Goriška pokrajina	129.185	13
Istrska pokrajina (Pulj)	28.887	103.924
Tržaška pokrajina	68.511	404
Skupaj	251.762	134.945

479 Kacin Wohinz, *Meja z Italijo*.

480 Podatki so bili večkrat objavljeni, npr. Novak, Zwitter (ur.), *Oko Trsta*, str. 141–152.

481 Kacin Wohinz, *Slovenci v Italiji*.

482 Kacin Wohinz, Pirjevec, *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*, str. 27, 28. Podrobnejši podatki so zbrani v elaboratu *Podatki štetja prebivalstva na Primorskem in v Istri od leta 1910 do 1956*, ki jih je Nevenka Troha zbrala za potrebe dela Slovensko-italijanske kulturno-zgodovinske komisije, neobjavljeno, hrani avtorica.

APRIL 1941–MAJ 1945

Italijanska okupacija t. i. Ljubljanske pokrajine aprila 1941 je skupaj z nemško in madžarsko slovenskemu narodu napovedala izumrtje. Vendar pa je italijanski napad na Jugoslavijo, ki ga je izvedla skupaj z nacistično Nemčijo in s katerim je Italija kršila ozemeljsko integriteto mednarodno priznane države, obenem odprl možnost spremembe rapalske meje v korist Slovencev in Hrvatov oziroma Jugoslavije. Jugoslovanska begunska vlada se je pri postavljanju zahtev po spremembi meje skušala nasloniti predvsem na Veliko Britanijo, ki ji je dala tudi nekatera bolj ali manj jasna zagotovila. ZDA so ves čas ostajale bolj zadržane, v veliki meri tudi zaradi vpliva tamkajšnjih emigrantskih italijanskih krogov. Med drugim je jugoslovanska begunska vlada februarja 1945 izdala spomenico, v kateri je postavila pravično mejo z Italijo na spodnji tok Soče.

Zahteve po Zedinjeni Sloveniji je vse od leta 1941 postavljalo tudi slovensko osvobodilno gibanje. 16. septembra 1943 je Vrhovni plenum OF razglasil Primorsko za del svobodne Slovenije in Jugoslavije, podoben sklep je sprejelo tudi vodstvo hrvaškega osvobodilnega gibanja za Istro, Reko, Zadar in otoke. Odloke o priključitvi je nato potrdil Avnoj na svojem 2. zasedanju novembra 1943. Jeseni 1944, ko se je vojna prevesila v zaključno fazo in ko se je utrdil tudi položaj nove Jugoslavije, je vodstvo jugoslovanskega osvobodilnega gibanja javno postavilo tudi konkretne zahteve po novih mejah, ki so se ujemale s slovenskimi etničnimi mejami. Obenem so vodilni organi slovenskega osvobodilnega gibanja konec avgusta 1944 sprejeli glavne usmeritve za delovanje ob koncu vojne, med njimi tudi sklep, da mora jugoslovanska osvobodilna vojska tako na zahodu kot na severu v Avstriji prva zasesti ozemlje vse do slovenske etnične meje. V okvir priprav na prevzem oblasti je bil 15. septembra 1944 ustanovljen Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje kot vrhovni oblastni organ slovenskega osvobodilnega gibanja na ozemlju Italije.⁴⁸³

MAJ 1945–OKTOBER 1954

Zahodni zavezniki in jugoslovansko osvobodilno gibanje se pred koncem vojne niso uspeli dogovoriti o mejni črti zasedbe. Enote 9. korpusa in 4. jugoslovanske armade so 1. maja 1945 osvobodile in zasedle območje do Soče ter tam vzpostavile jugoslovansko vojaško zasedbeno oblast. Že 2. maja so na del spornega območja (v Trst, Gorico, Tržič) prišle tudi enote 8. britanske armade. Vrhovni zavezniški poveljnik za Sredozemlje feldmaršal Harald Alexander je

⁴⁸³ Več v Čepič, Guštin, Troha, *Slovenija v vojni 1941–1945*, str. 160–176, 249–258, 362–383.

od Tita zahteval, naj jugoslovanske enote zapustijo Trst, kar je slednji odklonil. Anglo-Američani, ki so se zavedali, da bi vsako zavlačenje jugoslovanske zasedbe povečalo možnost, da bi se začasna zasedba spremenila v trajno, so tudi z grožnjo o uporabi oborožene sile še naprej zahtevali jugoslovanski umik. Spor so uredili s podpisom sporazuma v Beogradu 9. junija 1945, na osnovi katerega so se jugoslovanske enote 12. junija 1945 umaknile na območje vzhodno od t. i. Morganove demarkacijske črte, ki je tekla bolj vzhodno od današnje slovensko-italijanske meje. V coni A, ki je obsegala območje med Morganovo črto in italijansko-avstro-ogrsko mejo iz leta 1915 (brez Kanalske doline) ter Pulj, je bila vzpostavljena anglo-ameriška Zavezniška vojaška uprava (ZVU), v coni B med Morganovo črto in rapalsko mejo pa Vojaška uprava Jugoslovanske armade za Slovensko primorje, Istro in Reko (VUJA).

Takšna ozemeljska razdelitev je ostala do 15. septembra 1947, torej do uveljavitve sklepov Mirovne pogodbe med Italijo in zavezniškimi ter pridruženimi silami, ki je bila podpisana 10. februarja 1947, uveljavljena pa 15. septembra isto leto. Italija je kljub prizadevanjem, da bi dobila status zaveznice, namreč pridobila le status sobojevnice in je bila ob koncu vojne tudi premagana država, ki je morala skleniti mirovno pogodbo. V pogajanjih je bilo ob vprašanju kolonij in reparacij najtežje rešljivo prav vprašanje italijanske vzhodne meje, za katero so si bile velike sile enotne, da jo je treba popraviti v korist Jugoslavije. Ostajalo pa je veliko vprašanje, kje in kako. T. i. tržaško vprašanje je postalo eno osrednjih, čeprav ne največjih vprašanj povojne Evrope. Tako Italija kot Jugoslavija sta bili sicer izključeni iz neposrednih dogovorov o prihodnji meji, ki so potekali med zunanjimi ministri ZDA, VB, SZ in Francije, in sta bili vezani na dejavnosti na mirovni konferenci.⁴⁸⁴ Vendar je Jugoslavija tam nastopila kot del zavezniške koalicije, Italija pa kot premagana država, zato so bile jugoslovanske zahteve v veliki meri upoštevane.

Jugoslavija je vse od prvega zasedanja sveta zunanjih ministrov, ki se je začelo avgusta 1945 v Londonu, svoje zahteve utemeljevala z osvobodilnim bojem Slovencev in Hrvatov. Obenem se je v zahtevi po priključitvi Trsta, ki mu je priznavala italijansko večino, naslonila tudi na podporo tamkajšnjega italijanskega delavstva, ki se je za Jugoslavijo opredelil zaradi njene ljudske oblasti (komunizma). Med velikimi silami je zmotno računala zlasti na podporo Sovjetske zveze, saj je nastajajoča voditeljica enega od blokov upoštevala predvsem lastne globalne interese.⁴⁸⁵ Jugoslavija je 15. septembra 1945 predložila memorandum z obširno zemljepisno, zgodovinsko, etnografsko in gospodarsko argumentacijo.

484 O diplomatskem dogajanju okrog t. i. tržaškega vprašanja v: Jeri, *Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni*; De Castro, *La questione di Trieste*; Duroselle, *Le conflit de Trieste: 1943-1954*.

485 Valdevit, *La questione di Trieste*; Troha, *Komu Trst*.

Vodja delegacije Edvard Kardelj je nato v svojem govoru 18. septembra zahteval nekdanjo avstro-ogrsko-italijansko mejo z nekaterimi popravki, za mesto Trst je predlagal status ene od federativnih enot oz. kasnejših republik, svobodni statut za tržaško pristanišče in olajšave v železniškem tranzitu. Vodja italijanske delegacije Alcide De Gasperi pa je takrat še vztrajal na integriteti Julijske krajine v okviru Italije, torej na rapalski meji. Kasneje je Italija od tega odstopila in predlagala Wilsonovo črto iz leta 1919, ki so jo utemeljevali kot etnično črto, čeprav je bila kompromis med etnično črto in zahtevami Italije v Londonskem paktu iz leta 1915.

Marca in aprila 1946 je komisija ekspertov štirih velikih sil na terenu preučevala narodnostna razmerja. Rezultat dela komisije so bili štirje predlogi, od katerih je bil Italiji najbolj naklonjen ameriški, najmanj pa sovjetski. Kot meja je bila, razen v delu, ki je pripadlo Svobodnemu tržaškemu ozemlju, sprejeta francoska črta. Predlog o kompromisu glede Trsta, ki z ustanovitvijo Svobodnega tržaškega ozemlja ni pripadel ne Italiji ne Jugoslaviji, je svet zunanjih ministrov sprejel 2. julija 1946. Mirovna konferenca, ki je potekala med 29. julijem in 15. oktobrom 1946, je te predloge potrdila.⁴⁸⁶ Svobodno tržaško ozemlje naj bi bilo razdeljeno na občino Trst, ki bi imela poseben status, ter okraje Nabrežina (občine Devin, Nabrežina, Zgonik), Milje (Dolina, Milje, Škofija), Koper (Dekani, Koper, Pomjan), Piran (Izola, Korte, Piran) in Buje (Buje, Črni Vrh, Grožnjan, Novi Grad in Umag).⁴⁸⁷

Mirovni sporazum, ki je skušal doseči t.i. etnično ravnotežje, ki pa je bilo razumljeno kot ravnotežje med državama in ne med narodi, je Jugoslaviji prisojal velik del zahtevanega ozemlja, razen Kanalske doline, Benečije in dela Goriške z Gorico. Hrvaška je leta 1947 z izjemo Bujščine priključila celotno etnično ozemlje, Slovenija pa obsežna popolnoma slovenska območja v Posočju, na Krasu in Notranjskem. Italija ni izgubila le strateške rapalske meje, ampak tudi velik del območja, ki ga je zahtevala v popravljenem predlogu v okviru Wilsonove črte. Zlasti boleča je bila izguba Istre.

486 Besedilo mirovne pogodbe med zavezniškimi in pridruženimi silami ter Italijo: http://www.istrianet.org/istria/history/1800-present/ww2/1947_treaty_italy.htm (12. 2. 2018).

487 SI AS 1529, šk. 2. Marjan Mašera. Krajevne oblasti v STO-ju z vidika teritorialne razdelitve.

UPRAVA V CONI B JULIJSKE KRAJINE

Ves čas obstoja cone B Julijske krajine je bila jasna delitev na območje, ki je bilo v pristojnosti slovenskih civilnih oblasti, in na tisto, kjer so bile pristojne hrvaške oblasti. Formalnih pooblastil na območju, ki je bilo pravno še vedno del italijanske države, slovenske (oz. hrvaške) oblasti sicer niso imele, pač pa so imele dejanski politični nadzor. Ta razmejitev je tekla po razmejitveni črti, ki sta jo že med vojno sprejeli vodstvi slovenskega in hrvaškega osvobodilnega gibanja. V okviru Znanstvenega inštituta Predsedstva SNOS je Fran Zwitter jeseni 1944 v spomenici »Meje Jugoslavije« zapisal, da je slovensko etnično območje na jugu omejeno z Dragonjo.⁴⁸⁸

Za celotno cono B Slovenskega primorja je bilo ustanovljeno vzhodno-pri-morsko okrožje, razdeljeno na osem okrajev. Mesta Koper, Izola in Piran z večin-skim italijanskim prebivalstvom so imela poudarjeno upravno-politično samo-tojnost. Ker je imel Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko pri-morje in Trst (PNOO) sedež v Trstu, so v coni B Slovenskega primorja z odlokom PNOO 25. julija 1945 kot osrednji organ civilne oblasti ustanovili Poverjeništvo PNOO s sedežem v Ajdovščini, ki pa je delovalo že od začetka julija. Sprejemalo je pravne akte, tudi tiste z zakonsko močjo, in operativno vodilo celotno obla-stno dejavnost.⁴⁸⁹ V coni B je bil tako dejansko vzpostavljen jugoslovanski sis-tem, ki pa je bil prilagojen izjemnosti stanja. Jugoslovanska zakonodaja se ni izvajala neposredno, ampak preko Poverjeništva PNOO in analognega organa za hrvaški del Narodnoosvobodilnega odbora za Istro. Povedna je razprava na seji Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije 21. februarja 1946, v času priprav na prihod mednarodne razmejitvene komisije, v kateri so izrecno razpravljali o položaju v slovenskem in hrvaškem delu cone B.⁴⁹⁰

Cona B Slovenskega primorja je obsegala dve različni območji. Območja, ki so bila nato z mirovno pogodbo skupaj z delom cone A priključena Ljudski repu-bliki Sloveniji (4.189 km²), so bila povsem slovenska. V slovenskem delu kasnejše cone B STO pa so bila mestna središča Kopra, Izole in Pirana leta 1945 skoraj popolnoma italijanska, medtem ko je bila okolica večinoma slovenska. Če pa pogledamo celotno prebivalstvo Okraja Koper, pa je bilo razmerje približno ena proti ena. Izseljavanje iz Koprskega okraja (podobno velja za Bujski okraj) med letoma 1945 in 1947, za razliko od ostale Istre, ni bilo množično. Po podatkih VUJE se je iz Okraja Koper v tem času ilegalno izselilo 1.617 ljudi, legalno pa 451, skupaj 2.068 ali 4,7 % prebivalstva.⁴⁹¹

488 SI AS 1643, fasc. 499/8.

489 Troha, Uprava v Slovenskem primorju.

490 Drnovšek, *Zapiski Politbiroja CK KPS/ZKS*, str. 60, 61.

491 SI AS 225, A 130. Letna poročila MNZ. Poročilo VUJE za leto 1951, 15. 1. 1952, priloženo letnemu poročilu MNZ LRS za leto 1951.

Podatki o narodnosti sestavi območij, ki so po mirovni pogodbi z Italijo ostala v Italiji oziroma bila priključena k Jugoslaviji⁴⁹²

Območje, leta 1947 priključeno LR Hrvaški	Hrvati	Italijani	Neopredeljeni
Popis leta 1910 (kombiniran s podatki za Reko in Zadar)	175.402	127.787	
Popis leta 1921 (kombiniran s podatki za Reko in Zadar)	124.967	172.951	
Popis leta 1945	203.224	92.728	
C. Schiffrer, ocena*	122.052	137.647	24.000

* Schiffrer, *La Venezia Giulia*.

Območje, leta 1947 priključeno LR Sloveniji	Slovenci	Italijani
Popis leta 1910	182.474	222
Popis leta 1921	171.247	4.138
C. Schiffrer, ocena	166.887	3.863

Del Julijske krajine, leta 1947 ostal v Italiji	Slovenci	Italijani	Furlani
Popis leta 1910	22.345	60.826	-
Popis leta 1921	15.237	48.818	33.890
C. Schiffrer, ocena	21.477	112.287	-

Slovenci v Videmski pokrajini	Beneška Slovenija	Kanalska dolina	Skupaj
Popis leta 1921	33.932	1.106	35.038

⁴⁹² Troha, *Podatki štetja prebivalstva na Primorskem in v Istri od leta 1910 do 1956*.

SVOBODNO TRŽAŠKO OZEMLJE

Usoda Svobodnega tržaškega ozemlja je ostajala nedorečena. Zaradi vse bolj zaostrenih odnosov med Vzhodom in Zahodom je bilo STO, organizirano v skladu s stalnim statutom, že v času uveljavitve mirovne pogodbe septembra 1947 za zahodni veliki sili nesprijemljivo. Na STO se je tako ohranjal začasni režim z razdelitvijo na dve coni pod anglo-ameriško in jugoslovansko vojaško upravo.

Ključni preobrat je v tržaško vprašanje prinesla resolucija Informbiroja, objavljena konec junija 1948. Po sporu z Informbirojem se je Jugoslavija iz nasprotnika namreč postopoma spreminjala v partnerja zahodnih sil. Zaradi otopljenosti odnosov z Jugoslavijo ZDA in Velika Britanija v Trstu nista več potrebovali svojih vojaških enot in sta bili obenem zainteresirani za normalizacijo odnosov med Italijo in Jugoslavijo, ki brez rešitve tržaškega vprašanja ni bila mogoča. Tržaško vprašanje sta skušali razrešiti tudi zaradi tega, ker ga je Sovjetska zveza od maja 1950 začela povezovati z avstrijskim. Veliki sili sta zato od konca leta 1949 začeli pritiskati na Italijo in Jugoslavijo, naj sprejmeta dogovor, ki bi ga bilo po njenem najlažje doseči na osnovi dejanskega stanja, tako da bi ob določenih popravkih meje cona A pripadla Italiji, cona B pa Jugoslaviji.

Sprejem ene od kompromisnih rešitev tržaškega vprašanja je oteževalo dejstvo, da je bilo STO v obeh prizadetih državah močno propagandno izrabljeno. Ne jugoslovanska ne italijanska vlada se tako nista mogli odreči območju, ki so ga ljudje v vsaki od njiju imeli za svoje, zato je bilo nujno, da se sprejme neka oblika začasne rešitve, ki bi z leti postala dokončna. Ali kot je dejal Tito britanskemu veleposlaniku v Beogradu siru Charlesu Peaku avgusta 1951: »Italijani ne bodo dali izjave, da se odrekajo nadaljnjim ozemeljskim zahtevam, mi pa se ne bomo nikoli odrekli Trstu. Le zdaj, ker ne moremo drugače, da ne bi dali Sovjetski zvezi možnost, da izkoristi položaj, dajemo Trst Italiji.«⁴⁹³

Jugoslovanska vlada, ki je od leta 1950 dala več predlogov za rešitev tržaškega vprašanja, je v pogovorih z zahodnimi diplomati skoraj ves čas poudarjala pomen ohranitve STO. Dejansko pa je bila tudi zanjo njegova ustanovitev v skladu z mirovno pogodbo nesprijemljiva, saj je pomenila umik jugoslovanske vojaške uprave iz cone B, ki jo je vse bolj vključevala v svoj družbenopolitični in upravni sistem. Med jugoslovanskimi predlogi naj navedem le dva. Po prvem, predloženem decembra 1951, bi Jugoslaviji pripadlo območje Škednja (vzhodni del Trsta), Žavelj in miljski polotok, Italiji pa poley Trsta Koper in Izola z neposredno okolico. To zamenjavo so utemeljevali z etničnim načelom, saj je bilo zahtevano območje v coni A večinoma slovensko, medtem ko sta bila Koper in

493 SI AS 1277, šk. 31/7, zabeležka razgovora med Titom in C. Peakom, 12. 8. 1951.

Izola večinoma italijanska, pa tudi z gospodarskimi, saj bi Sloveniji nadomestila izgubo obalnega pasu in Trsta. Drug je bil predlog kondominija Italije in Jugoslavije na STO.

Med 3. aprilom in 9. majem 1952 je v Londonu potekala konferenca med zahodnimi silami in Italijo, katere sklepi so dajali Italiji velika pooblastila v coni A, a se obenem niso več sklicevali na tristransko noto in niso posegali v cono B ter dejansko vodili v razdelitev con po dotedanji demarkacijski črti. Čeprav je Jugoslavija ob konferenci protestirala, so ji njene odločitve vsaj deloma ustrezale, saj je dobila proste roke v coni B.⁴⁹⁴

Po Stalinovi smrti marca 1953 je Jugoslavija dobila več maneverskega prostora tudi glede tržaškega vprašanja, saj se je zavedala, da jo bodo zahodne države skušale obdržati izven sovjetskega vpliva. Prelomnico je predstavljala odločitev zahodnih sil 8. oktobra 1953, da bosta umaknili svoje enote iz cone A in jo predali Italiji, pri čemer pa nista določili datuma umika. O tem ukrepu nista obvestili jugoslovanskih oblasti, ki so se na to ostro odzvale. Organizirale so množične demonstracije in v odgovor na italijanske vojaške okrepitve na meji tja poslale svoje. V Trstu so izbruhnili protesti, ki so po 3. novembru, obletnici prihoda Italije v Trst leta 1918, prerasli v krvave nemire. Obenem so se zlasti zaradi odločne jugoslovanske reakcije začeli diplomatski pogovori. Sporazum naj bi bil zasnovan tako, da se Italija formalno ne bi odrekla coni B in Jugoslavija coni A, a bi obenem zahodne sile javno izjavile, da po sporazumu o začasni razmejitvi med conama ne bodo podpirale zahtev ne ene ne druge strani. Ob tem sta se obe vladi zavedali, da bo začasna rešitev z dolgoletnim obstojem postala dokončna. Pogajanja so se zaključila s sprejetjem Spomenice o soglasju 5. oktobra 1954, ki je z manjšimi popravki v korist Jugoslavije razdelila dotedanji coni STO med obe državi.⁴⁹⁵

S Spomenico o soglasju sta sosednji državi prevzeli civilno upravo nad conama A in B STO. Spomenica obravnava vrsto vprašanj, v prilogi II, Posebni statut, tudi vprašanja zaščite obeh manjšin. 8. člen Spomenice je za čas enega leta dovoljeval preseljevanje prebivalstva in njihove premožnosti. To določilo so uveljavljali zlasti tisti, ki so se preselili v Italijo, med njimi večina v coni B živečih Italijanov, pa tudi nekaj tisoč Slovencev in Hrvatov, ki so odšli največ iz gospodarskih razlogov.

494 Troha, Predlogi Jugoslavije za rešitev tržaškega vprašanja.

495 Besedilo spomenice v angleščini in srbohrvaščini je objavljeno v Jeri, *Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni*, str. 359–379.

Podatki o narodnostni strukturi na Svobodnem tržaškem ozemlju in po razdelitvi STO⁴⁹⁶

Cona A STO	Slovenci	Italijani
Popis leta 1910	71.678	124.401
Popis leta 1921	29.000	208.515
C. Schiffrer, ocena	45.000	184.000

Cona B STO	Slovenci	Hrvati	Italijani	Neopredeljeni
Popis leta 1910	24.669	2.073	51.805	
Popis leta 1921	21.759	483	57.922	
Popis leta 1945	32.160	8.646	31.110	7.230
C. Schiffrer, ocena	28.300	-	50.000- 52.000	4.000

Meja med Italijo in Jugoslavijo po letu 1954	Slovenci v Italiji	Italijani v Jugoslaviji	Italijani na Hrvaškem	Italijani v Sloveniji
Popis l. 1910	129.661*	179.814	147.886	31.928
Popis l. 1921	79.275	235.011	195.706	39.305
Popis l. 1945	-	123.892	101.123 (+ 7.230 neopredeljenih.)	22.769
C. Schiffrer, ocena	101.515 (99.407)	191.010	158.147	32.863

* Všteti so tudi Slovenci v Benečiji in sicer po podatkih popisa leta 1921, saj ga tam leta 1910 ni bilo.

UPRAVA NA SVOBODNEM TRŽAŠKEM OZEMLJU

V prilogah 6 in 7 Mirovne pogodbe z Italijo sta bila s stalnim in začasnim statutom STO določena njegov mednarodnopravni položaj in notranja ureditev. Vodil naj bi ga guverner, katerega naloga je bila konstituirati vlado in organizirati volitve v ustavodajno skupščino.⁴⁹⁷ Za vzpostavitev nove države je bilo torej ključno imenovanje guvernerja, ki je bilo v pristojnosti Varnostnega sveta OZN. Dotlej je uprava ostajala v rokah dveh zavezniških vojaških uprav, anglo-ameriške in jugoslovanske, razmejitve pa je tekla po demarkacijski črti na območju, ki je bilo del STO. Začasna ureditev, določena v prilogi 7, se je zaradi spremenjenih mednarodnih razmer zavlekla vse do oktobra 1954, ko je bilo STO v skladu s Spomenico o soglasju, ki so jo podpisale ZDA, Velika Britanija, Jugoslavija in Italija, razdeljeno med Italijo in Jugoslavijo. STO tako dejansko ni nikoli zaživele

⁴⁹⁶ Troha, *Podatki štetja prebivalstva na Primorskem in v Istri od leta 1910 do 1956*.

⁴⁹⁷ http://www.istrianet.org/istria/history/1800-present/ww2/1947_treaty_italy.htm (2. 11. 2016)

in cona A je ves čas ostala pod upravo Zavezniške vojaške uprave, cona B pa pod upravo Vojne uprave Jugoslovanske (ljudske) armade.

V coni B STO Vojna uprava ni imela več pristojnosti zasedbene uprave, ampak je bila uprava z mandatom. Njen sedež je bil v Kopru. Pristojnosti na območju krajevne uprave je tudi ona prenesla na civilne oblastne organe. Deset dni po podpisu mirovne pogodbe, 20. februarja 1947, je bil ustanovljen Istrski okrožni ljudski odbor (IOLO), na katerega sta v soglasju z VUJO prenesla vso oblast Poverjeništvo Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst ter Narodnoosvobodilni odbor za Istro. Cona B STO oz. Istrsko okrožje je bila razdeljena na Okraj Koper, ki je bil tako kot prej cona B Slovenskega primorja povezan s slovenskimi oblastmi, in Okraj Buje, ki se je vezal na hrvaške oblasti.⁴⁹⁸ Na seji politbiroja CK KPS 20. 9. 1949 je bil tako sprejet sklep, da Okrajni komite Koper ostane formalno vključen v Komunistično partijo Svobodnega tržaškega ozemlja, »interno pa ga je treba podrediti našemu CK-ju. /.../ Isto velja za vse množične organizacije in oblast.« Sprejet je bil tudi sklep, da je treba isto predlagati CK KP Hrvaške za Okraj Buje. Naslednji sklep pa se glasi: »Organizirati sestanek z delegatom CK KPS, CK KPH, Beltramom⁴⁹⁹ in Lencem⁵⁰⁰ in konkretno obdelati organizacijsko strukturo in kompetence.«⁵⁰¹

Politbiro CK KPS je o vprašanju cone B ponovno razpravljal 26. januarja 1950. Takrat je bilo že dejansko jasno, da STO ne bo zaživel in da bo verjetno prišlo do delitve obeh con med Italijo in Jugoslavijo. Politbiro je tako med drugim sprejel sklep, da je težišče dela treba prenesti na okrajna partijska komiteja, okrepiti okrajne ljudske odbore »in ne forsirati razvijanja okrožja, kot je bilo do sedaj. Z okrožja je treba prenesti na okrajne ljudske odbore tudi vsa gospodarska podjetja in tako okrajni ljudski odbor tudi gospodarsko okrepiti.« Nadalje je bilo sklenjeno, da je treba oba okraja, Koper in Buje, »voditi direktno iz republik, Koper CK Slovenije, Buje pa CK Hrvaške in ne preko Goriške ali Reške oblasti.«⁵⁰²

Zakonodajno in izvršno oblast je Istrski okrožni ljudski odbor obdržal do leta 1952. Komandant vojne uprave v Kopru je 15. maja 1952 izdal tri odredbe s takojšnjo veljavo, med njimi tudi odredbo o prenosu pristojnosti Istrskega okrožnega ljudskega odbora na okrajna ljudska odbora v Kopru in Bujah.

Po podpisu Spomenice o soglasju je v coni B STO 26. oktobra 1954 jugoslovansko vojaško upravo nadomestila civilna. Pod jugoslovansko upravo je prešel tudi del cone A, to je pas pri Miljah, skupaj 11,5 km² z okrog 3.000 prebivalci, ki

498 Troha, Uprava v Slovenskem primorju.

499 Julij Beltram, sekretar Okrožnega komiteja KP STO za Istro, predsednik Okrožnega ljudskega odbora za Istro.

500 Polkovnik Mirko Lenac, komandant VUJA.

501 Drnovšek, *Zapiski Politbiroja CK KPS/ZKS*, str. 168, 169.

502 Prav tam, str. 192. Oblasti so bile teritorialne enote.

so bili v veliki večini Slovenci. Ti so se zlasti zaradi gospodarske navezanosti na Trst skoraj v celoti (2.748 oseb) izselili v Italijo. Ta je nato skupaj z Okrajem Koper sodil v pristojnost LR Slovenije, medtem ko je Okraj Buje prešel v pristojnost LR Hrvaške. Z zakonom, ki ga je zvezna skupščina sprejela 25. oktobra 1954, so tam z nekaterimi omejitvami uveljavili jugoslovansko zakonodajo.⁵⁰³ Zvezni izvršni svet je 29. decembra 1954 izdal odredbo o izvajanju zakonov in drugih pravnih predpisov FLRJ, med njimi tudi zakona o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij, iz katerega pa je bila izvzeta nacionalizacija nepremičnin tujih državljanov.⁵⁰⁴ V veljavo je stopil tudi Posebni statut. LRS je na koprskem območju svojo zakonodajo uveljavila z zakonom, sprejetim 30. oktobra 1954, na osnovi katerega so v veljavi ostali tudi vsi predpisi ljudskih odborov, ki niso bili v nasprotju z zvezno ali republiško zakonodajo.⁵⁰⁵

Italijani, pa tudi nekateri Slovenci in Hrvati so se odseljevali vse od konca vojne, a zlasti zaradi pričakovanja, da bo STO zaživelo, vse do tržaške krize oktobra 1953 ne tako množično kot tisti z območij, ki jih je septembra 1947 priključila Hrvaška. Med 5. oktobrom 1953 in letom 1958, ko so se prebivalci odseljevali po določbah Spomenice o soglasju, pa je iz Okraja Koper odšlo 16.062 oseb, v vsem povojnem obdobju pa 25.062 oseb. Koliko je bilo med njimi Slovencev, ni znano, saj je nacionalna pripadnost navedena le na vlogah po oktobru 1953. Podatki za Okraj Buje niso znani. V popisu, ki so ga izvedli 28. februarja 1957, je na območju (razširjenega) Koprskega okraja le še 3.311 oseb (3,26 % prebivalstva) navedlo italijansko narodnost.

OKTOBER 1954–JUNIJ 1991

Oktober 1954 pomeni prelomnico v odnosih med Italijo in Jugoslavijo, saj se je takrat dejansko, ne pa še pravno-formalno, zaključil dolgoletni mejni spor. To je omogočilo normalizacijo odnosov med Italijo in Jugoslavijo, ki sta imeli v drugi državi tudi svoje rojake. V skladu s 7. točko Spomenice je bil 20. avgusta 1955 podpisan Videmski sporazum o maloobmejnem prometu,⁵⁰⁶ ki je popolnoma spremenil dotlej zaprto mejo. Nanašal se je sicer samo na območje STO, a sta bili na dan podpisa izmenjani tudi pismi o soglasju obeh vlad, da se njegove določbe izvajajo v 10-kilometrskem pasu ob vsej jugoslovansko-italijanski meji.

503 *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije*, 10/5, 27. 10. 1954. Zakon o veljavi ustave, zakonov in drugih zveznih pravnih predpisov na ozemlju, na katero se je z mednarodnim sporazumom razširila civilna uprava FLRJ.

504 *Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije*, 45/1954, 30. 12. 1954.

505 *Uradni list Ljudske republike Slovenije*, 10/43, 4. 11. 1954.

506 *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije*, dodatek, 3/42, 1957. Sporazum med FLRJ in Republiko Italijo o ureditvi osebnega prometa, kakor tudi suhozemskega in pomorskega prevoza in prometa med tržaškim območjem in območji, ki mejijo nanj.

Vzpostavljenih je bilo 57 mejnih prehodov in uvedene prepustnice, ki jih je lahko dobilo 170.000 prebivalcev na jugoslovanski in 520.000 na italijanski strani. 30. marca 1955 sta bila v Rimu podpisana Tržaški in Goriški sporazum, ki sta bila namenjena pospeševanju gospodarske izmenjave med obmejnimi območji. 31. oktobra 1962 je bil v Vidmu sklenjen novi sporazum, ki je upošteval vse modifikacije in predloge stalne mešane komisije.⁵⁰⁷ Po podpisu Osimskih sporazumov je bil 15. maja 1982 v Vidmu sklenjen obnovljen in izboljššan sporazum, v njem sta bila prvič uporabljena termina državljani in državna meja, s katerim je bil obmejni pas razširjen na 15 do 20 km, vseboval pa je tudi določbe o obmejnem sodelovanju na kulturnem in športnem področju.⁵⁰⁸ Ob osamosvojitvi Slovenije so bili sporazumi vključeni v Akt o nostrifikaciji nasledstva sporazumov nekdanje Jugoslavije z Republiko Italijo, ki ga je skupščina Republike Slovenije sprejela 29. julija 1992.⁵⁰⁹

Del italijanske politike se ni sprijaznil z izgubo »vzhodnih ozemelj«. Pojavljati so se začele različne interpretacije določil Spomenice, zlasti vprašanja suverenosti, ki so postale tudi predmet diplomatskih zaostrovanj med obema državama. Rektor tržaške univerze Angelo Cammarata je že leta 1949 nastopil s tezo, da z uveljavitvijo mirovne pogodbe 15. septembra 1947 italijanska suverenost na območju STO, torej tudi v coni B, ni prenehala, saj je, ker VS OZN ni imenoval guvernerja, ves čas ostal v veljavi Instrument za začasni režim. Da so to tezo podpirali tudi vladni krogi, nam med drugim potrjuje dejstvo, da je italijanska pošta vse do leta 1977 cono B obravnavala kot tuzemstvo. Na osnovi te teze je Italija večkrat ostro protestirala, ko je Jugoslavija tudi na območju nekdanje cone B uveljavljala novo zakonodajo. Da pa je bila trditev o »neugasli italijanski suverenosti« dejansko navidezna, nam kaže tudi ustanovitev italijanskega konzulata v Kopru (in jugoslovanskega v Trstu).

Med SFRJ in Republiko Italijo je občasno prihajalo tudi do nesporazumov in napetosti. Tako je leta 1970 med pripravami na obisk predsednika Tita italijanski zunanji minister Aldo Moro izjavil, da se Italija ne bo odpovedala legitimnim pravicam do cone B. Titov obisk je bil zato preložen in uresničen šele marca 1971, potem ko je Moro izjavil, da v imenu Italije priznava obveznosti iz mirovne pogodbe in Spomenice o soglasju z vsemi njenimi pravnimi in teritorialnimi implikacijami. Po Titovem obisku so se odnosi med državama izboljšali, kar je med drugim omogočilo tudi dokončno rešitev mejnega vprašanja.

507 *Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije*, Mednarodne pogodbe, 3/1964. Sporazum med FLRJ in Republiko Italijo o ureditvi osebne prometa ter suhozemskega in pomorskega prevoza in prometa med obmejnimi območji.

508 *Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije*, Mednarodne pogodbe, 10/1986. Sporazum med SFRJ in republiko Italijo o ureditvi osebne prometa ter kopenskega in pomorskega prevoza med obmejnimi območji.

509 *Uradni list Republike Slovenije*, Mednarodne pogodbe, št. 11 (ULRS, št. 40), 14. 8. 1992.

Zvezni izvršni svet je 27. septembra 1972 izdal uredbo, s katero se je tudi na območju nekdanje cone B STO uveljavilo določilo čl. 7a Zakona o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij, ki govori o nacionalizaciji nepremičnin tujih državljanov, kadar le-ti v njih ne stanujejo ali pa zemljišč sami ne obdelujejo.⁵¹⁰ Ukrep je bil sprejet tudi zato, ker je Italija zavlačevala z začetkom pogajanj o premoženju, saj bi z dokončno rešitvijo tega vprašanja postala zelo vprašljiva tudi njena teza o neugasli italijanski suverenosti nad cono B. Italija je sicer protestirala, a je obenem pospešila pogajanja, ki so se uspešno zaključila s sklenitvijo Osimskih sporazumov 10. novembra 1975. Jugoslovanska zvezna skupščina jih je ratificirala 1. marca 1977, italijanski parlament pa 14. marca isto leto. Že med pogajanjmi je pomembno vlogo odigral Vatikan s papežem Pavlom VI., ki je sporazumevanje podpiral in v tem okviru tudi sprejel odstop tržaško-koprškega škofa Antonia Santina, ki je še vedno simbolično združeval celotno ozemlje.

Sporazumi, ki so urejali vsa dotlej nerešena vprašanja med državama, vsebujejo tri temeljne dokumente, in sicer Pogodbo med SFRJ in Republiko Italijo (o meji in z njo povezanih vprašanjih), Sporazum o pospeševanju gospodarskega sodelovanja in Protokol o skupni prosti coni ter 16 prilog.⁵¹¹ Za njihovo uresničevanje so ustanovili dvanajst mešanih komisij. Sporazum o meji zajema vprašanja, povezana z državno mejo, mejno črto, državljanstvom, premoženjem, socialo, zdravstvom in manjšinami. Dokument o gospodarskem sodelovanju, ki vsebuje tudi aneks o ustanovitvi t. i. industrijske cone na območju Fernetičev in Lipice, je bil zelo pomemben za Slovenijo, ki je leta 1979 realizirala 24 % celotnega jugoslovanskega izvoza v Italijo (več kot 380 milijonov dolarjev), od tega pa je menjava po Tržaškem in Goriškem sporazumu predstavljala kar 28 %.

Eno od težje rešljivih vprašanj je bila meja na morju, saj bi meja v skladu z italijanskimi zahtevami ohromila koprsko pristanišče. Italijanska stran je zahteve utemeljevala z vprašanjem globine morja, saj bi sredinska črta onemogočila plovbo večjih ladij po italijanskem teritorialnem morju v tržaško pristanišče. Določena je bila morska meja do točke 5, kjer je bil stik z odprtim morjem.⁵¹² Italija je tako dobila okrog 62 % Tržaškega zaliva. Kljub temu pa morajo ladje, težje od 150.000 ton, v tržaško pristanišče pluti po slovenskem teritorialnem

510 *Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije*, 51/985, 30. 9. 1972. *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije*, 98/46, 6. 12. 1946, Zakon o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij. Točka 7a je bila sprejeta leta 1948 – *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije*, 35/48, 29. 4. 1948. Zakon o spremembah zakona o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij. Uredba, sprejeta leta 1972, je ukinjala 6. t. 6. čl. Uredbe o izvajanju zakonov in drugih zveznih pravnih predpisov na ozemlju, na katerega se je razširila civilna uprava FLRJ, *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije*, 56/54, 30. 12. 1954, v skladu s katero se določilo 7a člena zakona o nacionalizaciji, ki se nanaša na nacionalizacijo nepremičnin tujih državljanov, na tem območju ne uporablja.

511 Kolenc (ur.), *Osimski sporazumi*.

512 Osimska pogodba, priloga 3. V: Kolenc, *Osimski sporazumi*, str. 422, 423.

morju.⁵¹³ Poseben režim je bil vzpostavljen tudi s cestama Brda–Solkan in Ravne–Kambreško, ki tečeta po italijanskem ozemlju in sta zajeti v 1. in 5. odstavku 6. člena Sporazuma o pospeševanju gospodarskega sodelovanja med SFRJ in Republiko Italijo.⁵¹⁴

Drugo tako vprašanje je bilo vprašanje manjšinske zaščite. Sprejeta je bila notranjepolitična ustavna zaščita manjšine, ki je navedena v splošnih načelih v preambuli Pogodbe, kjer so se sklicevali na ustavo in notranje pravo, in v 8. členu, ki obvezuje italijansko in jugoslovansko vlado, da morajo ostati v veljavi notranji ukrepi, ki sta jih že sprejeli pri izvajanju Posebnega statuta (ki je prenehal veljati), in da bosta v okviru notranjega prava zagotovili pripadnikom manjšin enako raven varstva, kot jo je le-ta določal.

Do razpada Jugoslavije leta 1991 so bile številne naloge, ki so izhajale iz Osimskih sporazumov, že izpolnjene. Tako je bila na terenu označena celotna jugoslovansko-italijanska meja, odprti so bili trije mednarodni mejni prehodi, zgrajeni cesti na Kolovratu in Solkan–Brda (sabotinska cesta), podpisan novelirani Videmski sporazum, Sporazum o obrambi pred točo, Sporazum o priznavanju visokošolskih diplom in strokovnih nazivov, Sporazum o ribolovu v tržaškem zalivu⁵¹⁵ in februarja 1983 tudi Sporazum med SFRJ in R Italijo o dokončni ureditvi vseh vzajemnih obveznosti, ki izvirajo iz četrtega člena pogodbe, podpisane v Osimu 10. novembra 1975, ki je urejal vprašanje odškodnine za nacionalizirano in drugače odvzeto italijansko premoženje v nekdanji coni B STO in za katerega so pogajanja tekla več kot štiri leta. V skladu z njim bi SFRJ Italiji izplačala 110 milijonov dolarjev v trinajstih enakih letnih obrokih, začeni s 1. januarjem 1990. Obenem so odobrili 179 primerov pravic na prosto razpolaganje imetja, od teh 120 na območju SRS.⁵¹⁶

Med neuresničeni nalogami so bili obveznost Italije, da sprejme zakon o globalni zaščiti slovenske manjšine (italijanski parlament ga je sprejel šele leta 2001), na italijansko željo zamrznjena izgradnja proste industrijske cone, ureditev socialnega zavarovanja oseb z območja nekdanjega STO, restitucije kulturne dediščine in arhivov ter gradnja cestnih povezav na slovenski strani.

513 Caffio, *Glossario di dititto del mare*.

514 Kolenc, *Osimski sporazumi*, str. 479.

515 Skupna ribolovna cona je bila uzakonjena z italijansko-jugoslovanskim sporazumom, podpisanim 18. 2. 1983. Določen je pravokotnik, kjer je dovoljen skupen lov določenega števila ribiških ladij Slovenije in dežele Furlanije-Juljske krajine. Caffio, *Glossario di diritto del mare*, str. 48, 49.

516 *Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije*, št. 7, 20. 6. 1985, Mednarodne pogodbe, str. 227–242. http://www.pf.uni-lj.si/media/odokoncniureditvivehvzajemnihobveznostiki_izvirajoiz4clpogodbepodpisanevosimu10novembra1975.pdf (12. 2. 2018).

SKLEP

Z razmejitvijo med Italijo in Jugoslavijo (Slovenijo) je Hrvaška v celoti priključila s Hrvati poseljena ozemlja v Istri, na Reki, v Dalmaciji in na otokih. Na tem območju je leta 1945 živel po ocenah jugoslovanskih oblasti približno 140.000 Italijanov, ki pa so se v naslednjih letih skoraj v celoti izselili. Slovenija je dobila le del slovenskega etničnega ozemlja in je »v zameno« za Italijane v Istri v Italiji pustila svoje rojake, leta 1947 na Goriškem in v Benečiji, leta 1954 pa še na Tržaškem. Ker je bilo v interesu Jugoslavije, da dokončno reši še vedno odprto mejno vprašanje z Italijo, je z Osimskimi sporazumi leta 1975 Italiji prepustila tudi več kot polovico tržaškega zaliva.

PROBLEMATIKA NARODNOSTNE PRIPADNOSTI PREBIVALCEV ISTRE

Cadastre National de l'Istrie d'après le Recensement di 1ER Octobre 1945, ki ga je v okviru priprav na mirovno konferenco z Italijo izdal Jadranski inštitut na Sušaku leta 1946, je za osnovo vzel upravno ureditev, ki je bila v veljavi v času avstro-ogrske oblasti leta 1910. Zajeli so takratna okrajna glavarstva Poreč, Pulj, Pazin, Lošinj, Volosko-Opatija in Koper. Sledi razdelitev po sodnih okrajih, krajih in naseljih, in to v istem vrstnem redu, kot so v objavi popisa z 31. decembra 1910.⁵¹⁷ Poleg imena krajev je tudi podatek o katastrski občini, upravni občini in okraju, v kateri je bilo naselje oktobra 1945. Navedeni so podatki popisov prebivalstva iz let 1880, 1890, 1900, 1910 in oktobra 1945.⁵¹⁸ Ne navaja pa podatkov italijanskega popisa prebivalstva iz leta 1921, ki je bil za Slovence in Hrvate zelo neugoden, medtem ko pri popisu leta 1931 niso spraševali po narodnostni oziroma pogovornem jeziku. Podatki tajnega štetja t.i. drugorodcev pa niso tako podrobni.

Podatki teh popisov so zelo povedni in dokazujejo, da je na nekaterih območjih, kot je območje Okraja Buje cone B STO, bila narodnostna zavest zelo nedefinirana in neprimerljiva z narodnostno zavestjo Slovencev na Goriškem in Tržaškem, kot tudi ne v zaledju Kopra.

V nadaljevanju navajam nekaj najbolj značilnih primerov:

517 *Spezialortrepertorium der österreichischen Länder v. VII, Österreichisch – Illyrisches Küstenland*, Dunaj 1918.

518 Ta popis so na območju cone B Julijske krajine izvedle jugoslovanske zasedbene oblasti.

Okrajno glavarstvo leta 1910 Poreč

Sodni okraj 1910 Buje

Merišče, katastrska občina Merišče, 1910 občina Buje, 1945 Okraj Buje

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni*
1880	251	48		203	
1890	247		11	236	
1900	247	4		243	
1910	262			262	
1945	262				262

* Popis oktobra 1945 je omogočal, da se posameznik ni opredelil.

Materada: katastrska občina Materada, 1910 občina Umag, 1945 Okraj Buje

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	684	7	109	568	
1890	825		7	816	
1900	942	15	13	908	
1910	1118	49		1.064	
1945	1169	903		217	49

Umag: katastrska občina Umag, 1910 občina Umag, 1945 Okraj Buje

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	2.310		26	2.208	
1890	2.470		20	2.407	
1900	2.800		7	2.750	
1910	3.219			3.151	
1945	3.933	804	8	1.612	1.509

Brtonigla (Črni Vrh): katastrska občina Brtonigla, 1910 občina Brtonigla, 1945 Okraj Buje

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	1.358		126	1.216	
1890	1.520		71	1.422	
1900	1.734		8	1.704	
1910	1.984	1		1.950	
1945	2.498	12		36	2.450

Nova vas: katastrska občina Nova vas, 1910 občina Brtonigla, 1945 Okraj Buje

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	446		113	333	
1890	494		54	435	
1900	540		15	518	
1910	667		2	660	
1945	859	656		159	44

Sodni okraj 1910 Motovun

Soviščine: katastrska občina Soviščina, 1910 občina Motovun, 1945 Okraj Motovun

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	406	111		295	
1890	431	431			
1900	395	140		255	
1910	460		438	22	
1945	684	683		1	

Zamask: katastrska občina Zamask, 1910 občina Motovun, 1945 Okraj Motovun

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	614	74		540	
1890	647	391		256	
1900	661	228		433	
1910	739	30	498	211	
1945	706	683		22	1

Gradinja: katastrska občina Gradinja, 1910 občina Oprtalj, 1945 Okraj Koper

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	487	332		155	
1890	493	142	18	333	
1900	495	10	205	280	
1910	558		161	397	
1945	530	67	463		

Oprtalj: katastrska občina Zamask, 1910 občina Oprtalj, 1945 Okraj Motovun

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	2.998	405	10	2.573	
1890	3.124	31	486	2.599	
1900	3.097	18	627	2.443	
1910	3.371	965	85	2.314	7
1945	3.009	2.574	25	400	10

Zrenj: katastrska občina Zrenj, 1910 občina Oprtalj, 1945 Okraj Motovun

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	725	376		347	
1890	832	27	123	678	
1900	915	1	242	663	6
1910	996	152	297	547	
1945	925	644	1	280	

Okrajno glavarstvo Volosko – Opatija

Sodni okraj 1910 Podgrad

Golač: katastrska občina Golač, 1910 občina Materija, 1945 Okraj Hrpelje-Kozina

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	569	566	3		
1890	540	538	2		
1900	549		549		
1910	582		582		
1945	518		518		

Okrajno glavarstvo Koper

Sodni okraj 1910 Buzet

Pregara: katastrska občina Šalež, 1910 občina Buzet, 1945 Okraj Koper

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	339		330	9	
1890	343	343			
1900	382	226	156		
1910	423	411	10		2
1945	473	75	397	1	

Rakitovec: katastrska občina Rakitovec, 1910 občina Buzet, 1945 Okraj Hrpelje-Kozina

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	316		293	18	3
1890	362	356	6		
1900	369	7	362		
1910	345	1	339	5	
1945	323		323		

Sodni okraj 1910 Piran

Kaštel: katastrska občina Kaštel, 1910 občina Piran, 1945 Okraj Buje

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	869		863		1
1890	1.044		283	754	
1900	1.181		159	1.019	1
1910	1.245	71	362	812	
1945	1.495	1.170	14	257	54

V okviru katastrske **občine Kaštel** sta navedena tudi zaselka **Bužini (1945 1 družina, 7 prebivalcev, 7 Hrvatov) in Škodelin (6 družin, 38 prebivalcev, 38 Hrvatov)**.

Piran mesto: katastrska občina Piran, 1910 občina Piran, 1945 Okraj Koper

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	7.387		1	7.338	11
1890	7.224	3	9	7.130	15
1900	7.006	1	9	6.791	11
1910	7.379		7	7.074	298
1945	5.035	7	430	4.598	

Piran okolica: katastrska občina Piran, 1910 občina Piran, 1945 Okraj Koper

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	2.032	63	208	1.710	17
1890	2.690		225	2.236	103
1900	3.222		159	2.709	81
1910	4.078		680	3.249	149
1945	3.852	1	698	2.152	1

Savudrija: katastrska občina Savudrija, 1910 občina Piran, 1945 Okraj Buje

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	287		41	231	
1890	392		62	291	
1900	378	2	17	309	1
1910	471		66	371	34
1945	597	320	70	176	31

Največ Slovencev je leta 1945 v zaselku Mazurija (31), Sv. Petar (13) in Brutija (11).⁵¹⁹

Ohranjeni so tudi podatki o številu prebivalstva in njihovi narodnosti iz časa pred uveljavitvijo mirovne pogodbe, torej spomladi 1947, očitno z namenom, da bi se ugotovila narodnostna sestava Svobodnega tržaškega ozemlja. Ni podatkov za mesto Trst. Popisani so načrtovani okraji Nabrežina (Devin, Nabrežina, Zgonik), Milje (Dolina, Milje, Škofije), Koper (Dekani, Koper, Pomjan), Piran (Izola, Piran, Korte) in Buje (Buje, Črni vrh, Grožnjan, Novi grad, Umag). Po teh podatkih je na tem območju živel 87.827 oseb, med njimi 36.176 Slovencev, 35.172 Italijanov in 9.007 Hrvatov, pa tudi 7.423 t.i. drugih, torej tistih, ki se niso hoteli opredeliti. Če bi obveljala takšna teritorialna razdelitev, bi od skupno 17 predvidenih občin slovensko večino imele občine Pomjan, Dolina, Škofije, Dekani, Nabrežina, Korte, Devin in Zgonik, italijansko poleg seveda Trsta občine Koper, Piran, Izola, Milje, Umag, Buje, Črni Vrh in Novi Grad, hrvaško pa samo občina Grožnjan.⁵²⁰

Navajam le podatke za oba danes »obmejna« okraja. V Piranu je živel 21.480 oseb, od teh 14.514 Italijanov, 6.905 Slovencev, 32 Hrvatov in 29 »drugih«, v Okraju Buje pa 24.933 oseb, od teh 8.912 Hrvatov, 8.094 Italijanov, 504 Slovencev in kar 7.423 »drugih«.⁵²¹ Tudi ti podatki nam dobro kažejo stanje narodne zaveesti v zaledju mest Piran, Umag, Novi Grad, kjer so »Italijani« živeli tudi na podeželju. To so bili Istrani, ki so se, kot vidimo iz podatkov, večinoma opredeljevali za tistega, ki je pač imel oblast. Pod italijansko oblastjo so bili Italijani, pod jugoslovansko v con B Julijske krajine pa Hrvati, včasih tudi Slovenci. Njihova opredelitev je bila odvisna tudi od pritiska lokalnih oblasti in popisovalcev. V času pogajanj za meje in nato v pričakovanju ustanovitve Svobodnega tržaškega ozemlja pa niso vedeli, kdo bo prevzel oblast, zato je med njimi veliko neopredeljenih. Večinoma so bili narodnostno mešani in so govorili mešanico italijanskega beneškega narečja in tamkajšnjih slovenkih in hrvaških narečij.

⁵¹⁹ *Cadastre National de l'Istrie*.

⁵²⁰ SI AS 1529, šk. 2. Elaborat dr. Marjan Mašera: Krajevne oblasti v STO-ju z vidika teritorialne razdelitve.

⁵²¹ Prav tam.

Med tistimi, ki so se v Okraju Buje opredelili kot Slovenci, jih je bilo največ v naselju Sv. Marija na Krasu (81),⁵²² v Kaštelu le trije in prav tako v Savudriji trije. V Savudriji je po teh podatkih kar 704 neopredeljenih, v Kaštelu pa 31. Največ neopredeljenih je bilo v Črnem Vrhu – Verteneglie, in sicer 1.587, ob treh Hrvatih in 35 Italijanih.⁵²³ Zanimivo je sicer nedatirano poročilo iz časa po ustanovitvi Istrskega okrožja, ko pa se je velika večina neopredeljenih narodnostno opredelila in ko so v Okraju Buje našeli samo še 182 neopredeljenih in to ob 12.284 Hrvatih, 9.710 Italijanih in 466 Slovenceh.⁵²⁴

Naslednji popis je popis prebivalstva Istrskega okrožja oziroma cone B STO iz decembra 1947, ki ga je statistično obdelal dr. Marijan Mašera. Podatke so zbrali mestni oziroma krajevni ljudski odbori. Krajevno imenoslovje je bilo enako kot v Cadastre national de l'Istrie, dodali pa so nazive zaselkov, ki jih v Cadastru ni, so pa bili takrat v lokalni rabi. Poleg narodne pripadnosti so navedeni tudi podatki za spol, poklic, starost in to podrobno za vsako naselje.

Po tem popisu je v Okraju Buje živelo 22.642 oseb, od tega 466 Slovencev, 9.710 Italijanov, 12.284 Hrvatov in 182 drugih. V Okraju Koper pa je živelo 45.305 oseb, od tega 20.905 Slovencev, 23.993 Italijanov, 363 Hrvatov in 44 drugih.

V Okraju Buje je največ Slovencev živelo na območju Krajevnega ljudskega odbora Kaldanija, in sicer 63 (poleg njih pa še 6 Italijanov in 519 Hrvatov). V tem KLO sta tudi zaselka Bužini, kjer se je vseh 14 prebivalcev opredelilo za Slovence, in Škodelin, kjer se je tudi vseh 42 prebivalcev opredelilo za Slovence. V KLO Kaldanija je 7 Slovencev živelo v Sv. Dorligu, kjer je bilo tudi 42 Hrvatov.

Na območju KLO Sv. Marija na Krasu je živelo 150 Slovencev (151 Italijanov, 583 Hrvatov), KLO Umag pa 223. Zanimivo pa je, da je po teh podatkih v KLO Bašanija, kamor je sodila tudi Savudrija, živel le en Slovenec (635 Italijanov, 355 Hrvatov).

SKLEP

Na osnovi podatkov različnih popisov prebivalstva lahko razberemo, da je narodnostno opredeljevanje velikokrat »nedorečeno« in prilagojeno trenutnim interesom in oblastem. Hkrati lahko zlasti iz upravne razdelitve iz oktobra 1945, ki je podrobno navedena v Cadastre national de l'Istrie, vidimo, da so se oblasti dokaj natančno držale podatkov o trenutni narodnostni strukturi prebivalstva, tako da ne prihaja le do vključitve nekaterih krajev, kot je npr. Savudrija, v okvir hrvaškega Okraja Buje, ampak tudi obratno (npr. Golač, Rakitovec).

522 Po podatkih popisa iz oktobra 1945 je tam živelo 124 oseb, od teh 109 Hrvatov in 15 Italijanov.

523 SI AS 1529, šk. 2. Elaborat dr. Marjan Mašera: Krajevne oblasti v STO-ju z vidika teritorialne razdelitve.

524 SI AS 1589, IK, šk. 10. Poročilo o finančnem stanju Istrskega okrožja.

